

Medveciáné

1982. 4. – 1983. 1. SZÁM

ÁRA: 28 FORINT

Wien. 919. VII-23

Alkalmazás — a szer-
zővel egyetértve. Dr. M.

Jászai Oszkár deklarált fényképe

TARTALOM

Kényszerpályán?

Szabó Dezső a politikai
gondolkodó

Aufklérizmus és terror

Néma játék
(Spiró György: Az Ikszek)

Determinált viselkedéstípusok
a bölcsészkaron

Orvostanhallgatók és
a KISZ

Budapesti városrészek
társadalma

Uradalom és parasztgazdaság
a feudális Európában

Hogyan iparosodik
mezőgazdaságunk

Tulajdon és hatékonyság

Az agrárértelmiség szerepe és a
mezőgazdasági szövetkezetek

A szövetkezetek és állami
szektor a
lengyel mezőgazdaságban

Dokumentum

A szocializmusról

Az emigráns Jászi Oszkár
levelezéséből

Levelek

Hankiss Elemér / 3

Szabó Miklós / 17

Szilágyi Ákos / 27

Radnóti Sándor / 47

Mészáros József – Templom Katalin
Vajda Júlia / 59

Kardos László / 75

Győri Péter / 89

Makkai László / 115

Komló László / 129

Donáth Ferenc / 161

Juhász Pál / 191

Magyar Bálint / 225

Max Weber / 245

Litván György – Varga János / 269

Jászi Oszkár / 274

A Medvetánc 1982/4–1983/1-es
dupla számát a nyomdai átfutás
gondjai miatt adjuk ki – szokot-

lan módon – egy az évfordulót átlépő kötetben.

A „Medvetánc tanulmánygyűjteményét” eredményeit követ-
kező számunkban ismertetjük.

A Medvetánc előfizetése 1983-tól egy példány ára posta-
költséggel 14 + 4 Ft, egy évre: 72 Ft. Kérjük az alábbi szám-
lára befizetett összeg feladóvevényét címünkre megküldeni.

MNB: 218-98079
OTP-891 ELTE KISZ
MEDVETÁNC
OTP VII. Tanács krt. 1.

BUDAPESTI VÁROSRESZESZ TÁRSADALMA *

Bevezetés

Adatok

Az általunk vizsgált városrészek társadalmának összehasonlító vizsgálatát megelőzően – területi okokból sematikus – néhány (a beépítési módra és a lakásvizonyokra vonatkozó) adattal jelezzük, milyen „fizikai” adottságokkal rendelkezik az egyes városrészek. (2–6. ábra) A területek kiválasztásának egyik szempontja volt, hogy az egyes városrészek, illetve városrész-csoportok beépítési mód (építési idő, szintszám) szerint különböző típusú képviseljenek.

Nagyon röviden: Az eltérő minőségű lakások ugyanis eltérő lakásmódot tesznek lehetővé a bennük lakók számára. Ezért ha azt tapasztaljuk, hogy területenként más és más a lakások minőség szerinti összetétele, akkor ez más és más lakásmódot valószínűsít. Másrészt, ha meghatározott tulajdonformájú lakások egyes területeken koncentrálnak, akkor egy adott tulajdonformájú lakáshoz jutás általában bizonyos területekre kerülést jelent.

Szociológiai szempontból vizsgálatra érdemes összefüggés az, hogy ha különböző társadalmi csoportok eltérő eséllyel jutnak eltérő minőségű, tulajdonformájú lakásokhoz, akkor más és más lakásmódra lesz lehetőségük, ill. eltérő eséllyel kerülhetnek az egyes területekre. A „különbözőségek” és „eltérések” bizonyos mechanizmusműködések hierarchikus társadalmi strukturalódás esetében egyenlőtlenségekké válódhatnak át.

Demográfiai viszonyok

Az egyes területeken élő népesség demográfiai jellemzőinek leírásához a megkérdezett családok taglétszáma, összetételére, jelenlegi életciklusára és a feleség életkorára vonatkozó adatokat használjuk fel.

A családok nagysága

Ha a különböző területeken élő családok taglétszámát nem önmagában, hanem az adott városrész lakásainak a szobaszámával és az átlagos lakásúsággal összevetve szemléljük, akkor olyan jellegű heterogenitást tapasztalunk, amely jelzi, hogy pusztán egy-egy dimenzió kiemelése mennyire nem lehet járható út még a legteljesebb szociológiai leírás számára sem! (Lásd az 1. táblázatot.)

A családok átlagos taglétszáma a többi városrészhez viszonyítva az új lakótelepeken a legmagasabb. Ezzel együtt a három vizsgált lakótelep háromféle képet mutat. Míg az Újpalotai lakótelep kiemelkedő értékkel az első a főcsa-

ládrangorban, de ehhez képest a szoba/konyhás-rangorban relatíve hátrébb helyezkedik el, így lakosság szempontjából csak a 11. a városrészek között; addig a kelenföldi lakótelepen a magas családtaglétszám relatíve magas lakásonkénti szobaszámmal párosul, s így igen jó lakosság-telítettség tekintve is igen jó, második helyet foglal el a városrészek közötti rangorban; s ezzel ellentétben az Üllői úti lakótelepen a magas családtaglétszám közepes-alacsony szobaszám mellett viszonylag nagy-közepes lakosság-telítettség eredményez (14. a rangorban).

Beépítési módjukat és lakásvizonyait tekintve igen különböző jellegű városrészekben magas még az átlagos családtaglétszám. Ilyen a társasház Szabadság-hegy és Pasarét, a Külső-pesti Újpest és Angyalföld és a belső-pesti Ferencváros. De míg a társasházak területek a magas átlagos családtaglétszámmal együtt – a szobák átlagosnál magasabb száma miatt – a lakosság-rangorban a legelső helyekre sorolódnak, addig a külső-pesti területek – ahol viszont a legalacsonyabbak az átlagos szobaszám – a lakosság-telítettség tekintetében a legutolsó a rangorban. Ferencváros pedig – ahol a legnagyobb az átlagos szobaszám – jó-közepes lakosság-telítettségű (7. hely).

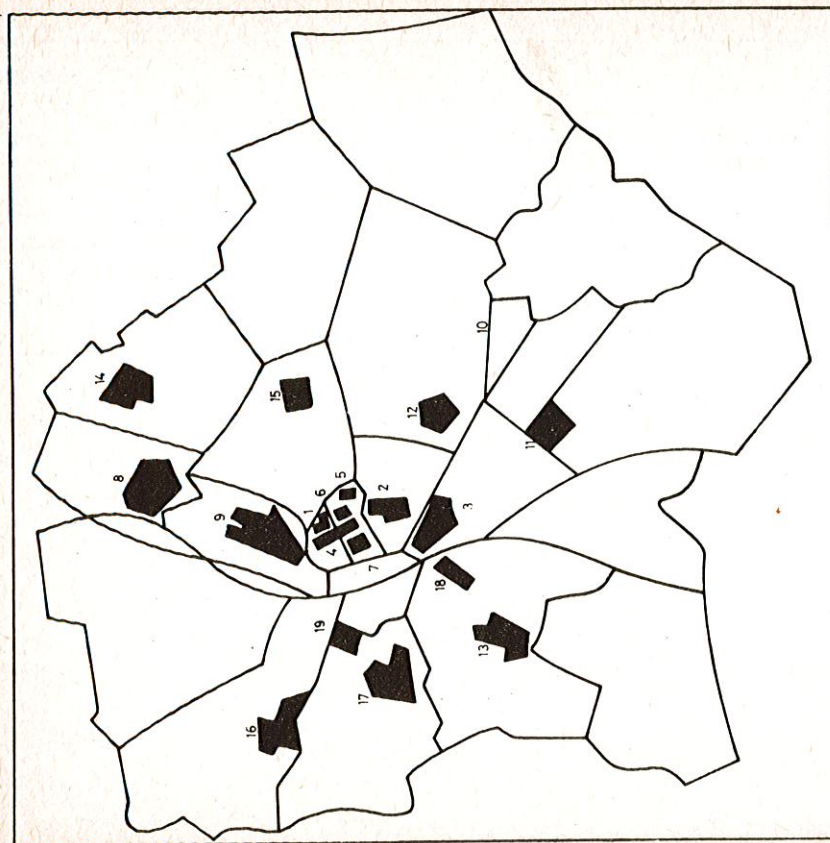
Tájan értelmezve „közepes” az átlagos családnagyság a belső-budai területeken, valamint Zuglón, Kispesten, Pesterzsébeten és a belső-pesti Józsefvárosban, Külső-, Belső-Erzsebetvárosban. Itt is megfigyelhető, hogy ahol ez a „köztes” helyzet jobb lakásméreteket párosul (Belső-buda, Zugló, Belső-Erzsebetváros), ott a lakosság-telítettség igen kedvezően alakulhat (3.; 5.; 6. helyen szerepelnek), míg ellenkező esetben igen magas lakosság-telítettség is kialakulhat (Külső-Erzsebetváros a 15. a lakosság-rangorban).

És végül a legalacsonyabb a családtaglétszám a belső-pesti Lenin körúton, Terézvárosban és Középső-Erzsebetvárosban. Ennek ellenére itt – a viszonylag alacsony-közepes szobaszám miatt – a lakosság-telítettség relatíve magas-közepes, kivéve a Lenin körutat, ahol az alacsony családtaglétszám relatíve nagyobb lakásonkénti szobaszámmal párosulva igen jó (alacsony) lakosság-telítettség eredményez (4. a sorrendben).

Mindebből a heterogenitásból számunkra nem az a figyelemre méltó első sorban, hogy az egyes – a családok átlagos taglétszáma alapján viszonylag hasonló helyzetű – területek a lakásonkénti szobaszám különbözősége miatt igen eltérő lakosság-telítettség viszonyokkal rendelkezhetnek, hanem az, hogy az ún. „fizikai” dinamikák (beépítési mód, lakásvizonyok) mentén bizonyos hasonlóságokat felmutató területegységek mennyire heterogén képet mutatnak már akkor is, ha csupán egy újabb változót bevonunk az elemzésbe, az összehasonlításba.

Családdinamika, a feleség életkora, a családok összetétele

Adataink azt mutatják, hogy az egyes városrészek a népesség kormegoszlása (pontosabban a családfeleségének életkor szerinti megoszlása) alapján jel-

JELMAGYARÁZAT:

Belső-Pest

1. Terézváros (1969)
2. Józsefváros (1969)
3. Ferencváros (1968)
4. Lenin körút (1968)
5. Külső-Erzsebetváros (1969)
6. Középső-Erzsebetváros (1969)
7. Belső-Erzsebetváros (1975)

Külső-Pest

8. Újpest (1970)
9. Angyalföld (1973)
10. Kispest (1972)
11. Pesterzsébet (1971)
- Új lakótelepek
12. Üllői út (1974)
13. Kelenföld (1974)
14. Újpalota (1979)

Társasházak

15. Zugló (1976)
16. Pasarét (1976)
17. Szabadság-hegy (1976)
- Belső-Buda
18. XI. ker. (1977)
19. XII. ker. (1977)

1. ábra

A vizsgált területek elhelyezkedése, megnevezése, a felmérés ideje

I. táblázat

Számított átlagok és sorrendek

Belső-Pest									
Térz- város	József- város	Ferenc- város	Lenin körút	Külső- Erzsé- betváros	Közép- Erzsé- betváros	Belső- Erzsé- betváros	Újpest	Angyal- föld	Kispest
2,40	2,48	2,84	2,43	2,61	2,18	2,50	2,62	2,80	2,54
Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák
átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)
1,79	1,82	2,23	1,86	1,45	1,55	1,91	1,43	1,25	1,44
Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)
1,57	1,50	1,47	1,29	1,73	1,52	1,43	1,88	1,87	1,48
(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend
17.	13.	5.	16.	8.	18.	12.	7.	6.	10.
(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend
11.	10.	1.	8.	15.	14.	5.	17.	18.	16.
(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend
12.	9.	7.	4.	15.	10.	6.	17.	16.	13.

Forrás: Településszociológiai vizsgálatok rendszerezése (BVTK, 1977.)

I/a. táblázat

Számított átlagok és sorrendek

Lakótelep									
Üllői út	Kelenföld	Újpalota	Zugló	Pasarét	Szabadság- hegy	Társasház	Belső-Buda		
3,03	3,08	3,26	2,55	2,62	2,92	2,44	2,46		
Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák	Használt szobák		
átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)	átlagos száma (2)		
1,62	2,15	2,07	1,83	1,90	2,08	1,88	1,74		
Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)	Átlagos lakosság (3)		
1,63	1,25	1,55	1,26	1,26	1,22	1,26	1,30		
(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend	(1) szerinti sorrend		
3.	2.	1.	9.	7.	4.	15.	14.		
(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend	(2) szerinti sorrend		
13.	2.	4.	9.	6.	3.	7.	12.		
(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend	(3) szerinti sorrend		
14.	2.	11.	3.	3.	1.	3.	5.		

Forrás: Településszociológiai vizsgálatok rendszerezése (BVTV, 1977.)

legzetes, határozott sorrendben rendeződnek. Csak jelezjük – részletesen itt nem elemezzük – azt a jelenséget, hogy ez a kormegoszlás szerinti „idősebb-fiatlabb” sorrend kísérteties pontossággal egybeesik az egyes területek lakóépületeinek építési ideje, kora szerinti sorrenddel, időrenddel.

Az idős korúak (55 évesnél idősebb felesek) aránya a legalacsonyabb az új lakótelepeken (11–18%), majd a társasházak területek következnek (19–31%), ezeket a belső-budai városrészek (42%), a külső-pesti városrészek (36–46%), s végül a belső-pesti területek (35–46%). A fiatalok, középkorúak (40 év alattiak) arányánál a sorrend ennek fordítottja (arányuk 55–22% között mozog).

Jól nyomonkövethető tendencia például, hogy az Újpalotai lakótelepen megkérdőzött felesek száma 55%-a volt 40 évesnél fiatalabb, s 30%-a volt 40–55 év közötti (középkorú), a régebben épült, benépesült Kelenföldi lakótelepen a 40 évesnél fiatalabbak aránya ennél alacsonyabb (45%), a középkorúak aránya magasabb (37%), s a legrégebben épült Üllői úti lakótelepen – az 1974-es felméréskor – a 40 évesnél fiatalabbak aránya ennél kevesebb (31%), míg a középkorúak aránya jóval nagyobb (52%). Megemlítendő, hogy egy 1965-ben végzett Üllői úti felméréskor a megkérdőzetteknek még 55%-a volt 40 évesnél fiatalabb, s csak 35%-a volt középkorú.

Hasonló tendencia figyelhető meg az ún. társasházak területeken is. Az időben legkésőbb benépesülő, beépülő Szabadság-hegyen kiemelkedően magas a 40 évesnél fiatalabbak aránya (53%), s alacsony az 55 évesnél idősebbek súlya (19%). Pasarétnél illetve Zuglón ezek az arányok 40 ill. 29–31%.

A családok összetételének városrészek közötti eltéréseinek összehasonlítása során érdemes a családok taglétszámanak vizsgálatakor alkalmazott sorrend mentén haladni, mert így az ott – a lakásvízszintekkel összekapcsolva – elmondottak is pontosabb értelmet nyerhetnek.

A legnagyobb taglétszámú családokkal rendelkező területeken – az új lakótelepeken – egyértelműen kifejeződik az az összefüggés, hogy ez a családnagyság az itt élő gyermekek házaspárok népességén belüli nagy súlyának, illetve a gyermektelenek, egyedülállók, részcsaládok többi városrészhez viszonyított legalacsonyabb arányának a következménye. Megemlítendő – utalva a lakótelepekről már elmondottakra –, hogy az Üllői úti lakótelepen valamivel nagyobb az idős gyermektelenek, s alacsonyabb a 18 évesnél fiatalabb gyerekekkel élők aránya. Ez abba az irányba mutat, hogy e lakótelep családjai lassan egy következő család-, életciklusba lépnek át.

Hasonlóan egyértelműen rajzolódik ki a legalacsonyabb családtaglétszámú – Lenin körüti, terézvárosi, középő-erzsebetvárosi – területeken a kis családméret háttere: a gyermektelenek magas, gyerekek alacsony aránya párosul az egyszülős, a részcsaládok és az egyedülállók relatíve magas arányával.

Az említett városrészek – mint tudjuk, láttuk – a „legfiatalabbak” illetve „legöregebb” területek. A két „véglet” között sajátos, a különböző városr-

szeke jellemző heterogenitás található, ezek szisztematikus „felgyöngyöztetése” helyett itt csak néhány fontosabb összehasonlítást villantunk fel.

Az új lakótelepekhez hasonló családösszetétel szerinti képet mutatnak a társasházak városrészek, azon belül is leginkább a szabadság-hegyi terület. De míg a Szabadság-hegyen és például Újpalotán egyaránt az összes család 60–65%-a gyermeket, addig Újpalotán ez zömmel kettő vagy több gyermek nevelését jelenti egy családban (az itt élő gyermeketes családok 58%-a ilyen), a Szabadság-hegyen zömmel (62%) egy gyerek nevelését.

Bár köztudott, hogy „a lakótelepeken sok a gyerek”, de érdemesnek tartom kiemelni, hogy az összes újpalotai családokon belül a kettő vagy több gyermeketesek aránya 37%, míg ugyanakkor – a Szabadság-hegy és Ferencváros kivételével – egyetlen más vizsgált városrészben sem éri el az ilyen családok a népesség fele ekkora arányát (18%-ot) sem, sőt több belső városrészben az 1/3-át sem. Hasonló az aránykülönbség ugyanezen városrészek – a belső-pestiek és az új lakótelepek – között az idős gyermektelen házaspárok tekintetében, csak fordított előjellel. A különbségek nagyságát mutatja, hogy van olyan városrész, ahol az idős gyermektelen házaspárok és az egyedülállók együttesen a népesség 50%-át teszik ki (pl. a Lenin körúton), míg például Kelenföldön ugyanez az arány 14%.

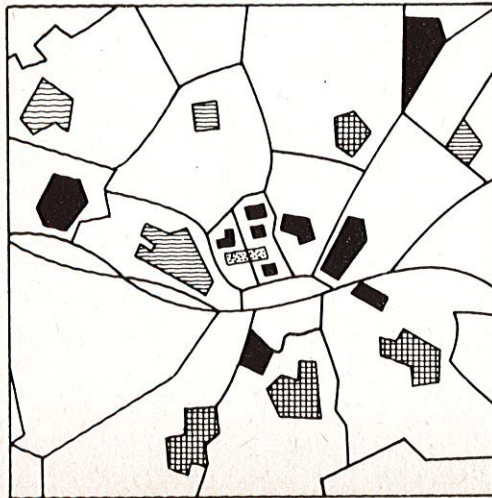
S csupán megemlítem, hogy olyan területek között is, mint a Szabadság-hegy és Pasáret, érzékelhető különbségek vannak az idős gyermektelen házaspárok és az egyedülállók tekintetében. (Az előbbi területen súlyuk 22%, utóbbin 31%).

Kormegoszlás – laksűrűségi viszonyok

A feleségek életkor szerinti megoszlása (mely áttételesen összefügg a családciklussal, a családok összetételével) és a laksűrűség (mely kapcsolódik a lakások nagyságához – ezen keresztül nagyon áttételesen minőségéhez, felszereltségéhez – és az együttélő családtagok számához) városrészenkénti, városrészek közötti összevetése, összehasonlítása is rávilágít néhány újabb összefüggésre.

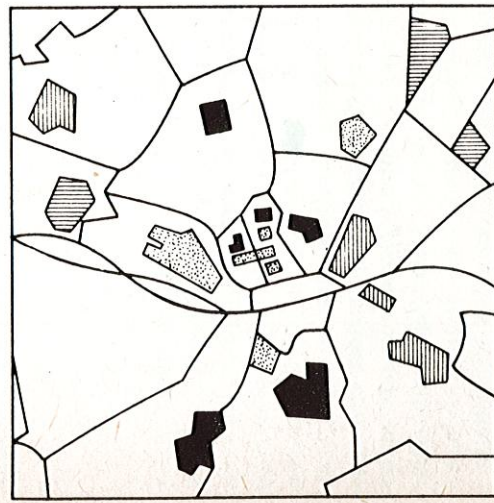
Adataink alapján két általános tendencia figyelhető meg. Az egyik, hogy az egyes városrészek nemcsak átlagos laksűrűségük, hanem minden egyes korcsoport, korosztály laksűrűségi viszonyait tekintve is azonos sorrendet mutatnak. Minden egyes korcsoport esetében a társasházak, a lakótelepi és a belső-budai területeken élnek a legjobb laksűrűségi viszonyok között a családok, utánuk következnek a belső-pestiek, majd végül a külső-pestiek. A másik általános – egyértelműen értelmezhető – tendencia, hogy minél idősebb korosztályt tekintünk, annál nagyobb hányad él „jó” laksűrűségi viszonyok között.

Ha a városrészek és a korcsoportok szerinti sorrendet együtt kezeljük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kétféle hierarchia hol keresztezi (kioltja) egymást, hol ellensúlyozza illetve felerősíti a hatásokat.

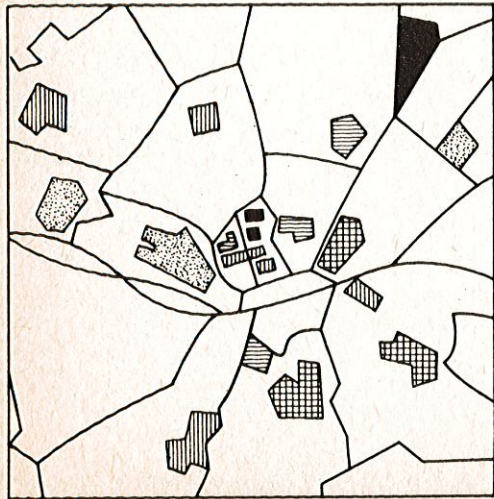
2. ábra

A városrészek lakóépületeinek domináns építési korszaka

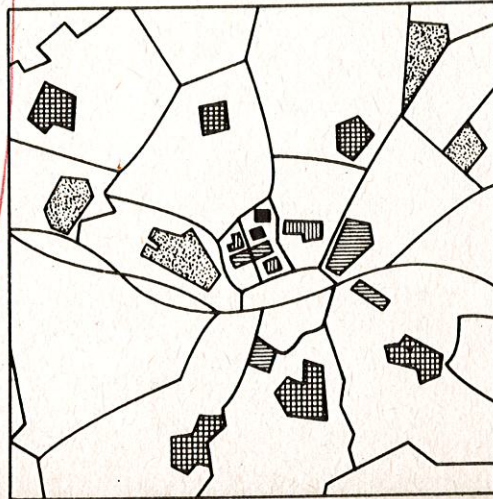
3. ábra

A városrészek lakóépületeinek domináns szintszáma

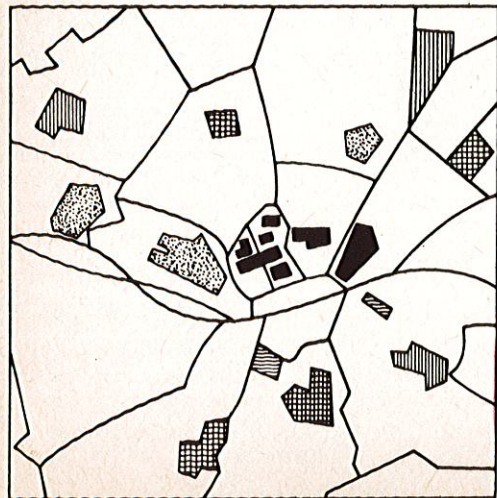
4. ábra

Az 1-1,5 szobás lakások aránya

5. ábra

A fürdőszobás lakások aránya

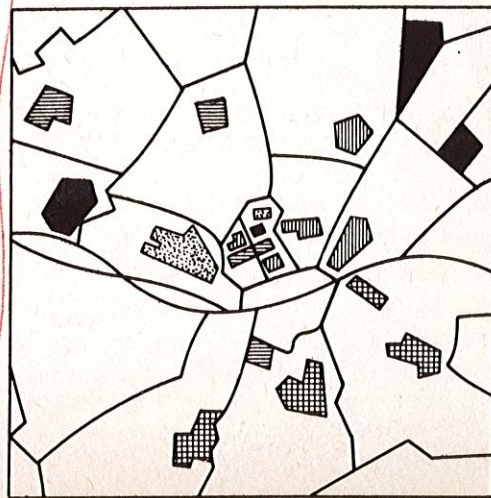

JELMAGYARÁZAT

0,2-0,9 3,6-5,9 6,0-13

6. ábra

A családokon belüli főberő/huajados arány

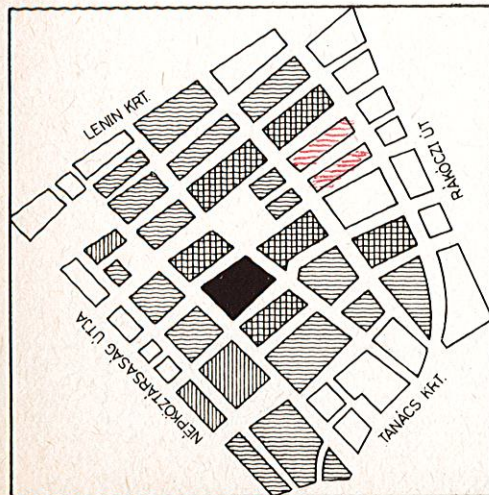

JELMAGYARÁZAT

5-13 20-31 41-49

7. ábra

A 8 általános végzettséggel nem rendelkező családok aránya

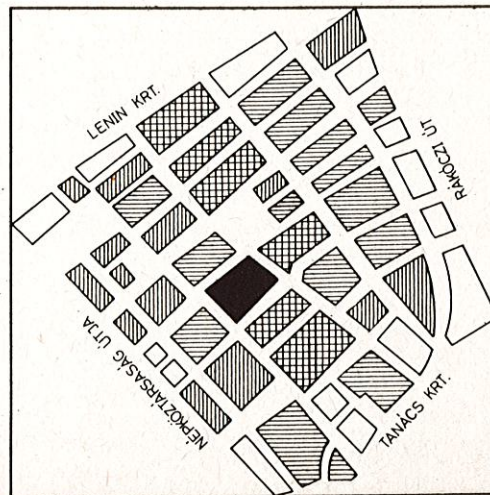
JELMAGYARÁZAT

-49 55,1-61 67,1-

8. ábra

A fizikai dolgozók aktív népességen belüli aránya háztömbönként a Belső-Erzsebetvárosban (-Terézvárosban)

Forrás: Belső-Erzsebetvárosi Terézvárosi településszociológiai vizsgálat (BVTV, 1975)

JELMAGYARÁZAT

-15,9 31,5-45,9 61-

9. ábra

A fürdőszoba nélküli lakások aránya háztömbönként a Belső-Erzsebetvárosban (-Terézvárosban)

Forrás: Belső-Erzsebetvárosi Terézvárosi településszociológiai vizsgálat (BVTV, 1975)

A két hierarchiából egyértelműen következne, hogy a „jó” átlagos laksűrűségű területeken élő idősök élnek a legjobb, a „rossz” átlagos laksűrűségű területeken élő fiatalok élnek a legrosszabb laksűrűségű viszonyok között. És valóban: a társasházak területeken élő 55–69 évesek 63%-a, a 70 év fölöttiek 82%-a él „jó” laksűrűségű viszonyok között, míg a külső-pesti Angyalföldön élő fiatalok (30 évesnél fiatalabbak) 6%-a (!) él ilyen körülmények között.

A lakáskörülmények városrészek mentén jelentkező polarizáltsága nem minden korosztály esetében azonos mértékű, erősségi megállapítható, hogy minél fiatalabb egy korosztály, annál polarizáltabb lakásvizonyait tekintve. A fiatalok esetében a városrészek között – a „jó” laksűrűségű viszonyok közt élők arányát tekintve – 6-szoros eltéréseket találhatunk, a fiatal-középkorúaknál (30–39 éveseknél) ezek az aránykülönbségek 5-szörösek, a 40–50 éveseknél 3-szorosak, az ennél idősebbeknél 2–2,5-szeresek.

A két általános tendencia egymáshoz viszonyított sajátos mozgására utal, hogy a „jó” átlagos laksűrűségű társasházak, lakótelepi területeken a fiatal családok rosszabb (magasabb) laksűrűségű viszonyok között élnek, mint bármely városrész idős lakói; illetve továbbá: a lakótelepeken élő középkorúak – akik itt átlagosan a népesség 69%-át teszik ki – rosszabb (magasabb) laksűrűségű viszonyok között élnek, mint a belső-pesti, belső-budai és társasházak városrészekben lakó időskorúak.

A családok foglalkozása

Nyilvánvalóan nemcsak a társadalomkutatók figyelme terjed ki arra, hogy a társadalom különböző csoportjai – így nem utolsósorban az ún. munkajelleg szerinti csoportok – hol, hogyan helyezkednek el a város területén belül. A tömegkommunikáció és a mindennapi élet tapasztalatai is produkálnak egyfajta képet erről a jelenségről. „Közismert” például, hogy a belső városrészek társadalma „öreg”, a lakótelepeké „fiatal”, s társadalmunkban az is mond valamin – függetlenül ennek súlyától, illetve megalapozottságától –, hogy valaki a Rózsadombon, a Szabadság-hegyen, avagy Angyalföldön, vagy az Újpalotai lakótelepen lakik. Erre – a véleményünk szerint nagyon fontos – jelenségre később visszatérünk, most megnézzük, hogy a számok mit mondanak arról, hogy az egyes munkajelleg-csoportok hogyan, hol élnek az általunk vizsgált városrészekben. (Lásd a 2. táblázatot.)

Ha négy összevont csoportra osztjuk a budapesti családfeleket – úgymint: munkás, alkalmazott, vezető-értelmiségi, nyugdíjas –, akkor megállapítható, hogy a legegyenletesebben az alkalmazottak csoportja oszlik el a vizsgált városrészek között: népességbeli súlyuk 17–30% között mozog, a maximális aránykülönbség nem egészen másfélszeres. Ez egybevetve azokkal a nemzetközi és hazai tapasztalatokkal, amelyek szerint a közepes, „köztes” társadalmi

státusszal rendelkezők helyezkednek el (területileg) a legkiegyenlítettebben a városokon belül.

A nyugdíjasok hasonlóan – nem sokkal polarizáltabban – oszlanak el az egyes városrészek között (17–38%), a munkásoknál már 5,5-szörös a maximális aránykülönbség, s a legpolarizáltabb területi eloszlás a vezetőket-értelmiségieket jellemzi, akiknél a maximális aránykülönbség nem kevesebb mint 11-szeres (Angyalföld, Újpest családfele között, 5%, a Szabadság-hegyen 55%). Tehát nemcsak arról van szó, hogy a különböző társadalmi csoportok általában nem egyenletesen helyezkednek el a városon belül, hanem arról is, hogy társadalmi csoportonként változó – és nem véletlenszerűen változó – a területi koncentrációs-dekoncentrációs tendenciájának erőssége.

A táblázat alapján részletes képet kaphatunk arról, hogy az egyes munkajelleg-csoportok arányai hogyan változnak városrészenként, az egyes városrészeket milyen belső munkajelleg-csoport-struktúra jellemzi. Mi itt is csupán az általunk legfontosabbnak tartott elemekre hívnánk fel a figyelmet. Az egyik, hogy még ilyen elnagyolt megfigyelés során is milyen pregnáns különbségeket mutatnak a különböző idősokban, különböző „lakáselosztási korszakban” épült ún. új lakótelepek. Míg az Újpalotai lakótelepen a munkások aránya az összes többi városrészhez viszonyítva kiemelkedően magas (44%), s az értelmiségiek aránya 11%, addig az Üllői úti lakótelepen a munkások aránya ennek 3/4-e, az értelmiségieké közel 1,5-szerese, a Kelenföldi lakótelepen pedig fele ekkora a munkások aránya és közel 3-szoros az értelmiségieké. A másik, hogy a legszűkebb területi eloszlású értelmiségiek városrészenkénti részaránya alapján képzett városrész-sorrend meglehetősen egyértelműen követi – valójában egyáltalán nem „meglepő módon” – a városrészek eddig mutatók alapján kirajzolódó státusz-sorrendjét (hierarchiáját). Azt is mondhatnánk, hogy bizonyos szempontból az értelmiségiek területi részaránya alkalmas mutatója lehet egy városrész városon belüli társadalmi státuszának.

Ha az előbbinél egy – némileg – kevésbé durva munkajelleg szerinti felosztást tekintünk, akkor talán a leglényegesebb új (bár a rendelkezésre álló adatok miatt csak nagyon elnagyoltan megközelíthető) információ az, hogy az összevont munkajelleg-csoportokon belül egymástól eltérő, más „alcsoportok” laknak olyan területen, ahol csoportjuk általában is nagy arányt képvisel, és más jellegű „alcsoportok” jutnak olyan helyre, ahol „általános” részarányuk alacsony, „nem jellemző”. Esetünkben ez annyiban verifikálható, hogy például a munkásokon belül a segéd-, betanított munkások aránya éppen azokon a területeken magas, s a szakmunkásoké relatíve alacsony, ahol a munkások általában a legmagasabbak részarányát teszik ki a népességnek, és fordítva: ahol a munkások részaránya alacsony, ott ezek inkább (nagyobb hányaduk) szakmunkások, mint segéd-, betanított munkások. Ugyanígy belső arányeltéréseket figyelhetünk meg, ha a szellemi belüli adminisztratív alkalmazotti/vezető-értelmiségi részarányokat tekintjük.

A családfelek munkájellel személti százalékos megoszása

[illegible]

Korras: Településszociológiai vizsgálatok rendszerezése (BVTK, 1977).

A családfelek munkajellelleg szerinti százalékos megoszlása

Lakótelep	Üllői út	Kelenföld	Újpalota	Zugló	Pasarét	Társasház	Belső-Buda
					Szabadság-hegy	"XI. ker."	"XII. ker."
Szegőmunkás	2	1	4			2	3
Betanított munkás	3	3	7				
Szakmunkás	28	18	33			10	9
Munkás együtt	33	22	44	21	10	8	12
Alkalmazott	30	30	29	28	19	17	22
Vezető értelmiségi	16	30	11	18	42	54	25
Nyugdíjas szellemi	6	8	3	14	16	10	21
Nyugdíjas fizikai	13	9	11	15	10	8	15
Nyugdíjas együtt	19	17	14	29	26	18	36
Egyéb	2	1	2	4	3	3	5
Osszesen	100	100	100	100	100	100	100
	471	422	1166	269	290	375	366

Nem tanulság nélkül való a nyugdíjasok volt szellemi foglalkozásaira, volt fizikai foglalkozásaira bontása, illetve ennek egybevetése a jelenlegi szellemi ill. fizikai foglalkozásaiak elhelyezkedésével. Az egybevetés megközelítően érzékeltetheti egy-egy városrész ilyen szempontú relatív státusz-változását.

Mind a jelenleg fizikai dolgozók, mind a nyugdíjas fizikaiak aránya a legmagasabb a külső-pesti és több belső-pesti területen. Ugyanitt a legalacsonyabb mind a jelenleg értelmiségiek, mind a volt szellemiek aránya. Hasonló a helyzet az Üllői úti és az Újpalotai lakótelepen, azzal az eltéréssel, hogy itt – a demográfiai jellegzetességek miatt – a nyugdíjasok összességükben kisebb hányadot képviselnek.

Közepes-alacsony az értelmiségiek aránya, s ugyanakkor relatíve magas a volt szellemiek aránya egyes belső-pesti területeken és Zuglón. Erdemes megjegyezni, hogy mind az értelmiségiek, mind a volt szellemiek aránya a belső-pesti városrészek közül a Lenin körúton a legmagasabb, s itt legalacsonyabb a fizikaiak, a volt fizikaiak aránya.

A nyugdíjas szellemiek aránya a belső-budai városrészekben a legmagasabb, az aktív értelmiségiek aránya azonban itt már csak közepes. Ezzel szemben az ún. társasházak területek közül Pasaréten és a Szabadság-hegyen a volt szellemiek aránya viszonylag alacsony, míg az aktív értelmiségiek aránya itt a legmagasabb. Ez megközelítően érzékelteti az egyes társadalmi csoportok, jelen esetben az értelmiségiek városon belüli mozgásának, „letelepedésének” – sok oknál fogva – időben, térben változó tendenciáját.

A munkajelleg-csoportok lakásvizsgálata

A társadalmi – pontosabban itt a munkajelleg szerinti – csoportok városon belüli térbeli elhelyezkedésének sajátosságain túl a megközelíthető adatok felhasználásával egyfajta képet kaphatunk arról is, hogy ezek a csoportok milyen lakáskörülmények között élnek a város egészében, illetve az egyes városrészekben. Ehhez, az előzőekhez hasonlóan, a lakásrészleti mutatót fogjuk felhasználni.

Az egyik általános – az előzőekkel is egybevethető – tendencia, hogy külön-külön minden egyes munkajelleg-csoport esetében a megkérdőjelezett a jobb lakásrészleti viszonyok között a társasházak területeken és a belső-budai területeken élnek, legrosszabb lakásrészleti viszonyok között a külső-pesti Kispest, Újpest és Angyalföldön, s „közepes” viszonyok között a többi területen: Belső-Pesten, az új lakótelepeken.

A másik általános tendencia, hogy külön-külön minden egyes városrészben „jó” lakásrészleti viszonyok között a legalacsonyabb arányban a segéd-, betanított munkások élnek (13–26%), majd a szakmunkások, alkalmazottak, volt fizikaiak következnek (10–56%). Náluk nagyobb arányban élnek „jó” lakásrészleti viszonyok között minden területen az értelmiségiek és a nyugdíjas szelle-

miek (44–81%). Ezek a tendenciák „általában” természetesen ismét nem „meglepőek”, a tendenciák ilyen mérvű meghatározott egyirányúsága (hogy még szinte kivétel sincsen, mely „erősítse” a szabályt) viszont már elgondolkodtató.

Nézzük meg azonban, hogy a sorrendeken belül csoportonként, városrészenként milyen mértékű, erősségű eltérések, különbségek mutatkoznak. Az egyes munkajelleg-csoportoknak a különböző területeken megjelenő lakásvizonyait vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a szakmunkások lakásrészleti viszonyai térnek el egymástól legerőteljesebben attól függően, hogy hol, melyik városrészben laknak (pl. „jó” lakásrészleti lakásban Újpesten, Angyalföldön csupán 10–14%-uk él, míg a társasházak területeken 44%-uk – az aránykülönbség kb. 4-szeres). A „jó” lakásrészleti viszonyok az értelmiségiek esetében a legfüggelenebb az adott városrésztől (legkisebb arányban Kispesten élnek „jó” viszonyok között – 47%-uk –, legnagyobb arányban a társasházak területeken – 65%-uk –, az aránykülönbség nincs másfélszeres). A nyugdíjasok esetében ez az aránykülönbség 1,8; a segéd-, betanított munkásoknál 2,0; 2,0; az alkalmazottaknál 2,5.

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy melyik területen milyen az adott városrészben lakó, egymástól különböző munkajelleg-csoportok lakásvizsgálata a polársága, akkor azt tapasztaljuk, hogy pl. a legnagyobb eltérés az egyes munkajelleg-csoportok lakásrészleti viszonyai tekintetében Újpesten van (a szakmunkások 10%-a él itt „jó” viszonyok között, a nyugdíjas szellemiek 53%-ával szemben – a maximális aránykülönbség 5,3-szeres). Az új lakótelepeken is magas, 4,4-szeres a maximális különbség, ami abból adódik, hogy az ittélő nyugdíjas szellemiek 4,4-szer magasabb arányban élnek „jó” lakásrészleti lakásokban, mint az ittélő segéd-, betanított munkás családfővel rendelkező családok. A legkisebb eltérés az egyes munkajelleg-csoportok lakásvizsgálata tekintetében a társasházak és a belső-budai területeken van, ahol a maximális aránykülönbség nincs 2-szeres. Az adatok sugallják – de empirikusan, egyértelműen nem támasztják alá – azt a feltételezést, hogy minél jobb egy területen a lakásrészleti viszonyok, annál kevésbé polarizáltak ennek mentén a munkajelleg-csoportok (mert pl. az ottélő „legrosszabb” helyzetűek is viszonylag jó lakáskörülményekkel rendelkeznek), s másfelől minél rosszabbak egy területen a lakásrészleti viszonyok, annál inkább polarizáltak e mentén a munkajelleg-csoportok (mert pl. az ottélő „legjobb” helyzetűek „még ott is” relatíve igen jó lakáskörülményeket tudnak biztosítani a maguk számára).

Azon túl, hogy a munkajelleg szerinti eloszlások és a lakásrészleti együttes kezelésével jobban „mögé tudunk látni” bizonyos számoknak – feltűnik olyan belső különbségek, mint pl. az, hogy a „jó” lakásrészleti viszonyok között élő családok aránya ugyan átlagosan 43% a lakótelepeken, de ez abból tevődik össze, hogy az itt élő segéd-, betanított munkás családfővel rendelkező családok 15%-a él ilyen viszonyok között, a szakmunkások 31%-a, az alkalmaz-

zottak 40, a volt fizikaiak 50, az aktív értelmiségiek 55, s a volt szellemiek 66%-a (ugyanaz az arányfelbontás pl. a társasházak esetében: 61% – 26; na.; 53; 52; 65; 81% stb.). Ezen túlmenően olyan – talán nem lényegtelen – össze-hasonlításra is mód nyílik, hogy pl. az új lakótelepeken élő szakmunkások (akik itt a családfelek 1/3-át teszik ki) rosszabb laksűrűségi viszonyok között élnek, mint a bármely városrészben élő értelmiségiek, illetve volt szellemiek, volt fizikaiak. Holott az átlagos laksűrűséget tekintve az új lakótelepek a városrészek többségét megelőzik. Hasonlóképp „hiába” a legjobb átlagos laksűrűségűek a társasházak területek, ha az itt élő munkások számára ez azt jelenti, hogy még mindig rosszabb laksűrűségi viszonyok között élnek, mint akár a legrosszabb átlagos laksűrűségű külső-pesti területeken élő értelmiségiek, vagy a bármely területen élő nyugdíjas szellemiek.

Mindebből „mellékesen” az is látszik, hogy a nyugdíjasok – azon belül is a volt szellemiek – laknak a legjobb laksűrűségi viszonyok között. Ehhez egy kis utalást fűznék pusztán azért, mert ez a tény nagyon is a közérdeklődés középpontjába került...

Egyrészt a nyugdíjasokon belül is igen nagy eltérések vannak, hogy a két végelet említsük: a társasházak volt szellemiek 81%-a él „jó” laksűrűségi viszonyok között, az angyal földi nyugdíjas fizikaiak 31%-a.

Másrészt – legalábbis a mi adataink alapján – nem bizonyítható, hogy az idősek (idős szellemiek) azért élnek jó laksűrűségi viszonyok között, mert „bennmaradnak” nagy tanácsi bérakásokban, s emiatt aránytalanul jó helyzetet „bitorolnak”. Adataink azt mutatják, hogy az átlagosan valóban jó laksűrűségi viszonyokon belül mind a nyugdíjas szellemiek, mind a nyugdíjas fizikaiak a külső-pesti és a belső-pesti városrészekben relatíve rosszabb laksűrűségi viszonyok között élnek tanácsi bérakásokban, mint például társasházakban élő társaik (ez utóbbiak helyzete, illetve ez az összehasonlítás „furcsamód” föl sem merül, amikor a „túl kényelmesen” élő idősekről van szó).

Az empirikus leírás összegezése

Lényegében az eddigi leírás is csak egyfajta összegezésnek tekinthető, hiszen csupán az általunk lényegesnek tartott tendenciák ismertetésére szorítkoztunk, és pusztán néhány – valójában viszonylag durva, elnagyolt – dimenziót alkalmaztunk. Ha most mégis röviden összefoglaljuk az eddig leírtakat, akkor ennek elsődleges célja, hogy a legáltalánosabb tendenciákat röviden külön is kiemeljük.

Áttekintve az egyes vizsgált városrészek relatív helyzetét – a lakások építési idejétől, nagyságától, felszereltségétől, birtoklási formájától kezdve az ottlakó családok összetételén, családciklusán, kormegoszlásán, laksűrűségén keresztül a családfelek munkajellegéig, ezen csoportok laksűrűségi viszonyáig – , meg-

állapíthatjuk, hogy:

– a városrészek az egyes változók mentén részben csoportokba sorolhatók (pl. a beépítés jellege, a város szerkezetében elfoglalt helye alapján), részben sorrendbe rendezhetők (pl. az építési idő, a lakók átlagos életkora, az egyes munkajelleg-csoportok eltérő részaránya alapján), s ezek a „sorrendek” általában és nagyságrendileg szisztematikusan egyirányúak.² Vagyis annyit minden esetre dokumentálnak az empirikus felmérések, hogy Budapest nem egyszerűen különböző városrészekből tevődik össze és az egyes társadalmi csoportok nem egyszerűen különbözőképpen helyezkednek el a város területén, illetve az eltérő nagysági, minőségű, tulajdonformájú lakásokban, hanem egy hierarchikusan strukturált rendszer szerint – függetlenül attól, hogy a strukturálódás jellege „durvább” illetve „finomabb” vizsgálati szempontok, adatok esetén eltérő sajátosságokat is mutathat.

– Általános megfigyelés, hogy a szűkebb ökológiai-típusú szempontrendszer szerint (itt tkp. a beépítési mód, idő és városzerkezeti elhelyezkedés szerint) képezhető városrész-csoportok között olyan strukturális különbségek találhatók – még viszonylag durva változók mentén is –, amelyek legalábbis a szempontrendszer kiegészítésének, esetleg teljesen új szempontrendszer kialakításának a szükségességére hívják fel a figyelmet. Ezt támasztják alá az egyes lakótelepek, illetve az egyes ún. társasházak területek összehasonlításának az eredményei, ill. a belső-pesti városrészen belül pl. a Lenin körüti rész számtalan sajátossága, de még az ún. külső-pesti területek között meglévő különbségek is (Angyal föld, Újpest, illetve Kispest, Pesterzsébet).

– Általános tapasztalat az is, hogy a hierarchikus strukturáltság, a meghatározott egyirányúság nem mechanikus: az egyes tendenciák felerősíthetők, esetenként tompíthatók, vagy akár kioltathatók egymást és az egyes struktúrák hierarchizáltságának mértéke, erőssége is jellegzetesen különböző akár a társadalmi, demográfiai csoportokon belül vagy ezek közötti relációkat tekintve, akár a városrészen belül, illetve közötti viszonyokat vizsgáljuk.

A városon belüli egyenlőtlen elhelyezkedés okai

Ha most arra vállalkozunk, hogy az eddig leírt jelenségeket egy tágabb összefüggérendszerbe próbáljuk meg elhelyezni, akkor most nem vállalkozunk többre, mint néhány általunk lényegesnek tartott ok, okcsoport felvillantására. Ezek egyike-másika a hazai szakirodalomban többé vagy kevésbé feltártnak tekinthető.

Véleményünk szerint a társadalmi csoportok városon belüli térbeli elhelyezkedését három fő okcsoportra lehet visszavezetni:

1. hierarchikusan strukturált társadalom,
2. lakáshozzájárulási mechanizmus,

3. városépítési, városrendezési folyamat.

Ezen okcsoportok – bennünket közelebbről érdeklő – lehetséges működési mechanizmusa a következő: ha a városépítési, városrendezési folyamat olyan, hogy a város egyes területein zömmel azonos tulajdon-, birtoklási formájú, hasonló minőségű lakások jönnek létre, és a meghatározott tulajdonformájú, illetve hasonló minőségű lakásokhoz az egyes társadalmi csoportok a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciójuktól függően – a lakásutajási mechanizmus folytán – eltérő esélyekkel juthatnak, akkor egyrészt az egyes területekre kerülés esélyei is társadalmi csoportoként eltérőek lesznek, másrészt – az előzőek eredményeképpen – az egyes területek nemcsak a lakások tulajdon- és birtoklási formája, minősége szerint, hanem társadalmilag is sajátos, relatíve homogén képet fognak mutatni. Hogy Budapesten az említett okcsoportok generálnak-e ilyen jellegű folyamatokat, mechanizmusokat arról szólunk röviden a következőkben.

Első kérdésünk tehát: olyan-e Budapesten a városépítési, városrendezési, szabályozási folyamat, hogy az a város egyes területein zömmel azonos tulajdonformájú, hasonló minőségű lakásokat eredményez?

Ha áttekinjtük az elmúlt 30–55 év budapesti városépítési folyamatát, azon belül is először az állami építési tevékenység területi képét, akkor azt mondhatjuk, hogy – az állami városépítési tevékenységen belül meghatározó jelentőségű építési forma – az ún. új lakótelepek építése kizárólag egy E–D-i „sávra”, annak is elsősorban északi, illetve déli pólusára szorítkozik. Infrastrukturális, illetve földrajzi, geológiai okok – végsősoron gazdaságossági okok – miatt nem érinti Pest keleti és Buda nyugati részét és a pesti Külső-körút, illetve a pesti, budai Belső-körút által határolt jelentős méretű, sűrűn beépített, sűrűn lakott terület sem. Utóbbiakat részben történelmi, építőipari-technológiai, tervezésmódszertani okok miatt. A Külső-körút mentén, azon belül ugyan épültek – elsősorban még az ötvenes években, a hatvanas évek elején – kisebb lakótelepek, s a Belső-körúthoz közel eső egy-két területen is folyik az utóbbi évtizedben városrész-rekonstrukciós lakótelepépítés (lényegében a Józsefvárosban és Angyalföldön), azonban ezek ennek a nagy kiterjedésű területnek a jellegét sem összességében nem változtatják meg, sem az összes lakótelepépítésen belül nem képviselnek jelentős hányadot.

A nagy lakótelepek lényegében ott (és úgy) épültek, ahol (és ahogy) a tervezők által kialakított, alkalmazott beruházási, gazdaságossági, technikai, stb. mutatók optimálisnak (normatívák jól teljesíthetőeknek) tűntek. Ilyen szempontból a 60-as évek elejétől beszélhetünk ún. „zöldmezőre” épített lakótelepekről – ahol a hiányzó infrastruktúra³ kiépítési költségének „racionalizálása” erősen befolyásolja a „hova telepítsünk” kérdését: s beszélhetünk ún. városrészközpont-rekonstrukció során később épült lakótelepekről – melyeknél a már meglévő infrastruktúra felújítása mellett elsősorban az „újla-

kas-kihozatal”, a szanálási arány normája kerül előtérbe, megfelelő „nagyvonalúsággal”, gazdaságossági „kódosítással”; majd napjainkban ismét egy – kedvezőtlenebb paraméterekkel rendelkező – „zöldmezőre” telepítési folyamatról.

Az így kijelölt lakótelepítési területek tehát elsősorban a dél-pesti, dél-budai területek (csak példaként: Kőbánya-Újhegy, Kispeszt, Pestlőrinc, Pesterzsébet, Csepel, Kelenföld, részben Albertfalva, Budafok), illetve ennél is nagyobb súllyal az észak-pesti, észak-budai területek (pl.: Újpalota, Újpest, Káposztásmező, Angyalföld, Óbuda, Békásmegyér, Kaszásdűlő stb.).

Pontos adataim nincsenek, de a rendelkezésemre álló információk alapján úgy gondolom, hogy nem „vakmerőség” azt állítani, hogy összességében a lakótelepi lakásokon belül dominál a tanácsi bér lakások forma, azzal együtt, hogy a hetvenes évektől ettől eltérő birtoklási formájú lakások is megjelentek itt (elsősorban a tanácsi értékesítési szövetkezeti, ill. öröklakások), s így ezek a formák egyrészt az újabb építési lakótelepeken egyre nagyobb arányt képviselnek, másrészt egyes lakótelepeken domináns jellemzővé vál(hat)nak. Azonban ezt is figyelembe véve, elmondható, hogy az elmúlt 30–35 év állami városépítési (lakótelep-építési) tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy egyes meghatározott területeken mind minőségüket, mind tulajdonformájukat tekintve viszonylag homogén lakásállomány jöjjön létre.

A városépítés egymástól eltérő, sajátos formái alakultak ki azokon a területeken, amelyekben az állam különböző városrendezési, szabályozási beavatkozásokkal gyakorolt hatást a nem állami tevékenységi körbe tartozó lakásépítésre. Lényegében két forma érdemel figyelmet: a magánérős, magántulajdonú családlakásépítés és a munkahelyi, magánszervezésű (szövetkezeti, ill. öröklakások) társasházépítés.

A két egymástól különböző építési konstrukció telepítését, helykijelölését az állami városrendezési, szabályozási politika határozza meg – megjelenésében térképészeti, geometriai eszközökkel. Maga a helykijelölési, telepítési folyamat, annak tartalma természetesen ugyanúgy függ gazdaságossági, szabályozási, városépítés-ideológiai (értékkategóriáktól, hagyományoktól) és történelmi tényezőktől, mint az előző esetben.⁴

Mindezek eredőjeként a két – általunk kiemelt – építési forma a város eltérő területein vált dominánssá: a társasházak forma a budai zöldövezetben, illetve Pesten elsősorban Zuglóban; a családi házas forma a város „külső” területein, illetve Pesten a Külső-körúton kívül eső területeken, lényegében a volt városkörmeyi községekként, városokként funkcionáló települések köré szerveződve. Ezek a meghatározott területek az ottlévő lakások tulajdonformáját tekintve nagy mértékben homogéneknek tekinthetők, a lakások minőségét nézve inkább csak ezen területek kisebb-nagyobb (akár városrésznyi) szegmenseit tekinthetők relatíve homogéneknek.

Végül: jól kijelölhető, elkülöníthető a városnak az a része, ahol se közvetlen

állami városépítés, se közvetett városrendezés, szabályozás útján lényegében nem történt építéssel egybekötött beavatkozás. Ilyen – a már említett kivételktől eltekintve – a pesti Külső-körút, illetve a pesti Belső-körút által határolt terület. Mint empirikus adatainkból is láttuk ez a terület jellemzően régi beépítésű, összességében közepes, valójában igen heterogén minőségű lakásokkal rendelkezik, s dominánsan tanácsi bérházak találhatók itt. Itt a be nem avatkozás „eredményeképpen” jött létre, illetve maradt meg az elmúlt 30–35 évben a városnak egy nagy kiterjedésű, jellemző paraméterekkel bíró sajátos területe.⁵

Második kérdésünk az, hogy a különböző társadalmi csoportok a meghatározott tulajdon-, ill. birtoklasi formájú, illetve meghatározott minőségű lakásokhoz a társadalom hierarchikus struktúrájában elfoglalt pozíciójuktól függően, eltérő esélyekkel juthatnak-e?

Ha erre a kérdésre viszonylag „könnyedén” igennel válaszolunk, akkor egy részt utalhatunk a hazai szociológiai szakirodalom releváns eredményeket (válaszokat) nyújtó írásaira⁶; másrészt akár a legújabb lakásügyi jogszabályokra melyek egyik lényeges látens célja, hogy mindenki a „munkája szerint”, „végzett munkája eredményességének arányában” jusson ennek megfelelő minőségű, illetve tulajdonformájú lakáshoz (s a „végzett munka eredményességéről”, vagy akár ennek „beszámítási” kritériumairól tudjuk, hogy ezek mennyire hatalomtól, tudástól – vagyis strukturálisan – meghatározottak). Végül utalhatunk az általunk ismertetett empirikus anyagra, mely szintén dokumentálja a kérdésre adott igenlő választ.⁷

Az általunk vizsgált – jellemzően tanácsi bérházakkal rendelkező – lakótelepek folyamatos összehasonlításából látható, hogy – csak a legáltalánosabb tendenciákat kiemelve – míg a hatvanas évek végéig az ilyen lakásokhoz átlagos súlyuknál jóval nagyobb arányban jutottak a jobb strukturális pozíciókban lévők (a vezetők, értelmiségiek, szellemiek), addig a hetvenes évektől ez a tendencia megfordul, s inkább a sokgyerekesek, (ennek keretében) a fizikaiak, segéd-, betanított munkások jutnak ezekhez a lakásokhoz. Ugyanakkor a társasházak – igen jó minőségű, saját tulajdonú – lakások egyre jellemzőbben a (fiatal) értelmiségiek és részben a (fiatal-középkorú) szakmunkások lakáshoz jutásának a terepe. A magántulajdonú családi házakról felvettünkben nemigen szerepelnek adatok, bár a vizsgált ún. külső-pesti városrészeknél – ahol a valóban idesorolható városrészekhez képest több a tanácsi bérházak – láthatunk, hogy elenyésző a vezetők, értelmiségiek részaránya, domináns a fizikaiak, azon belül is a segéd-, betanított munkások, nyugdíjas fizikaiak aránya, s szélsőséges az ittélő családok nagysága, így lakásviszonyaik is. Az ún. belső-pesti, belső-budai területekről – melyek jellemzően tanácsi bérházak területek – pedig láttuk, hogy itt is jellegzetes társadalmi összetétel alakult ki: igen sok az idős, gyermektelen házaspár, az egyedülélő stb., sok a nyugdíjas, relative alacsony az aktív értelmiségiek aránya, magasabb az egyéb szellemiek,

fizikaiak részaránya.

Az okok és a mechanizmusok korrekt, átfogó elemzésére – tehát, hogy hogyan és miért kapcsolódnak össze a társadalmi strukturális pozíciók „lakáspozíciókkal” – itt most semmiképp nem vállalkozhatunk, legfeljebb utalhatunk a már meglévő szakirodalmi eredményekre. Mégis jelezzük, hogy az eddigi jelenségeiről, okkereső, mechanizmusfeltáró munkák még viszonylag durva, „tagolatlan” – de legalábbis egy meghatározott szempontcsoport alapján kialakított – kategóriarendszerrel dolgoznak, s ez megszabja magának a jelenség-leírásnak, okkeresésnek vagy mechanizmusfeltárásnak az érvényességi, értelmezési körét is; mely kör tágiása, s ezzel természetesen újabb és újabb dimenziók bevonása a továbbiakban nagy mértékben elősegíthetné mind a jelenségek, mind az okok, mechanizmusok megértését, megismerését.

Szegregáció és a városban belüli egyenlőtlenség elhelyezkedés

Ahogy az egyenlőtlenség is a különbözőség egy sajátos, specifikus megjelenési formája, s ezzel lényegében egy minőségileg más kategória, úgy a szegregáció is az egyenlőtlenségnek egy sajátos vetülete, s egyben egy minőségileg más kategória (minőségileg más jelenséget jelöl). Ha társadalmi egyenlőtlenségeknek a párhuzamosan kapcsolódó, rendszert alkotóan halmozódó, hierarchikus jellegű társadalmi különbségeket tekintjük⁷, akkor a szegregáció nem más, mint ezen párhuzamos, halmozódó, hierarchikus különbségek sajátos szerveződési formája, mely szerveződés lényege, hogy a hierarchia merev és erősen szegmentált, a hierarchia egyes pozíciói mereven elkülönülnek, a pozíciók közötti társadalmi távolság nagy, s ez nehezen, csak kis valószínűséggel, vagy egyáltalán nem áthidalható.

A város térbeli társadalmi szerveződésére vonatkozóan is érdemes megkülönböztetni azt az esetet, illetve jelenségcsoportot, amikor a különböző társadalmi csoportok egyenlőtlenséggel helyezkednek el a városban belül, attól, amikor ez az egyenlőtlenség már szegregációvá szerveződik. Ez a megkülönböztetés annál is fontosabb, mivel egyrészt a hazai szakirodalomban elterjedt a két jelenség azonosítása, összeomlása, a szegregáció fogalmának kiterjesztése, illetve egyenlőtlenségi indexmutató jelzőjeként való kezelése – így sajátos tartalmának feloldása, másrészt a szegregáció létének, egyáltalán lehetőségének tagadása társadalmi viszonyaink között. Ugyanakkor tapasztalataink azt mutatják, hogy – a fentebb értelmezett sajátosságokkal rendelkező – szegregáció létezik a mi társadalmi viszonyaink között is, Budapesten is.

Melyek a szegregáció konkrét megjelenési formái, sajátosságai az általunk vizsgált területen?

Ha a szegregáció, vagyis a merev társadalmi elkülönülés – elkülönítés tér-

beli aspektusát tekintjük, akkor a térbeli egyenlőtlen elhelyezkedéshez hasonlóan önkéntelenül területben, méghozzá geometriailag lehatárolt nagyobb területben gondolkodunk. Holott – s ez az, ahol az ún. humán ökológiai gondolkodásban fideje továbblépnünk⁸ – a szegregáció nem más mint **meghatározott társadalmi viszonyrendszerek térben is megjelenő szerveződési módja**, mely megjelenhet, de nem feltétlenül jelenik meg egy zárt városkezleti egységben.

A városzociológiai gondolkodáson belül persze éppen a szegregáció problémaköre kötődik a leginkább a „zárt városkezleti egységek”-hez, hisz a valóságban is általában éppen ebbe a kérdéskörbe sorolódna a nemcsak „geometriailag”, „térképezetileg”, hanem valóban fizikailag is lehatárolt, körükerített területek (s ez nemcsak a szegregáció klasszikus terepére: a néger, zsidó stb. gettókra érvényes, hanem számtalan ma is – vagy a közelmúltig – meglévő budapesti munkáskolóniára, téglagyári, vállalati telepre, „szegénytelepre”⁹).

Bennünket azonban – ha szegregációról beszélünk – az is érdekel, hogy mi történt akkor, ha fel sem épülnek, vagy „leomlanak a válaszfalak” – de csak fizikailag. Hogyan szerveződik újra nemcsak a különbözőség és az egyenlőtlenség, hanem az elkülönülés – elkülönítettség is.

Ez persze végbemehet „falföldön” városkezleti egységek szintjén is – vannak **erre utaló jelek** az ún. új lakótelepek egynémelyikénél, több régi munkás- és tisztviselői telepen, „vadkolóniákon”, bizonyos kiemelkedő presztízsű területeken –, de végbemehet sokkal szórányosabban, „geometriailag” megfoghatatlanabb módon is. Ilyen „szórányos”, de nem kisebb jelentőségű, méretű és erősebb szegregációt figyelhetünk meg a város számtalan „zugában”. Ilyen „zug” gyakran egy-egy darabka „senkiföldje” a közigazgatási egység (város, kerület stb.) szélén, vagy a közlekedési utak, vasútvonalak kereszteződése által határolt területeken, a gyárfalak mentén stb.

Szerveződik szegregáció nemcsak a „senkiföldjén”, de tágabb értelmű „zugokban” is: a „reprezentatív” főútvonalakról nem látható, azok mögötti – akár városrésnyi – területeken¹⁰, de a régi bérházakon belül a „hátsó fertályokon”, s ha ad absurdum folytatójuk, akkor még lakásokon belül is (gondoljunk a régi polgári lakások eredetileg élő funkcionális megosztottságára, a cselédfertályra és úri részre). Ezzel csak érzékeltetni akarjuk, hogy a szegregáció még térbeli vetületét tekintve sem feltétlenül „területi egység”, hanem viszonyrendszer, szerveződési mód.¹¹

Mind ezt azért említettük a dolgozat végén, mert megpróbáltuk csak nagyon vázlatosan felvillantani, hogy – a városzociológiai problémákon belül bennünket leginkább foglalkoztató jelenségek – a szegregáció megközelítéséhez hol lehet elkezdeni egy olyan jellegű gondolatmenetet, amely egyrészt elvezethet ennek a sajátos társadalmi jelenségnek a megismeréséhez, másrészt – kényszerűen és szükségszerűen – felhagy a mechanikus geometriai városzociológiai, illetve strukturámodellek a priori feltételeivel.

* Dolgozatomat 1979-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzésekor, szakdolgozatként készítettem. Az opponenseimmel – Hegedűs Józseffel és Ladányi Jánossal – folytatott beszélgetések azóta is a témakör folyamatos továbbgondolására sarkallnak.

Időközben nagyobb eszközapparátussal és részben hasonló szempontok alapján készült vizsgálat: Eklér D. – Hegedűs J. – Tosics L.: *A városfejlesztés társadalmi-térbeli összefüggései Budapest példáján* (Témafelelős: Szűcs István) BVTV, 1980. Egy-egy itt tárgyalt folyamat intenzívebb feltárásával lásd Dániel Zs., Dávid J., Hegedűs J., Tosics J., Vági G. 1980–1982 között a Valóságban megjelent írásait.

1 Mielőtt elmerülnék a különböző számok, százalékos megoszlások adatról, leíró, elemző közegebe, néhány előzetes megjegyzés ezelő az adatokhoz:

– A feldolgozás a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat Városépítési Kutatási Önkormányzat 1968–79 között lebonyolított 13 ún. településszociológiai vizsgálat empirikus anyagára épült. (*Településszociológiai vizsgálatok rendszerezése* BVTV, 1979.)

– Az ún. településszociológiai vizsgálatok egy-egy – elsősorban a beépítési mód alapján lehatárolt – jellegzetes területre, városrészeire irányultak, az adatfelvétel – reprezentatív mintavétel után – kérdőíves interjúkkal történt. Összesen mintegy tízezer családról készült felvétel. (A területek elhelyezkedését lásd az 1. ábrán.)

– Az egyes felvételek kisebb eltérései nem jelentenek akkora hibaforrást, hogy a városrészeket ne lehetne összehasonlítani¹², a legszármotiváltabb eltérés a felvételek időbeni szóródása – ezt elemzésünk során, ahol szükséges-fügyelembe vesszük. (Egy-két felvétel a terület szanalás előtti állapotát volt hivatva feltárni – pl. Újpesten és Ángyalföldön, – így az ezekre vonatkozó adatoknál különösen fontos, hogy az akkori, és nem a jelenlegi, szanalás utáni viszonyokat mutatják.)

Az adatokat több oldalról is erősen lecsúszkítva kezeltem.

a) Az egyes területekről olyan értelemben beszéltek, hogy azok nem többek önmaguknál, annál a területnél, ahol szociológiai felvétel készült. Például ha lakótelepekről beszéltek, ez nem vonatkozik általában a lakótelepekre csak a felmért három budapesti lakótelepre.

b) Az okokat, következményeket az empirikus leírásról elkülönítve tárgyalom, már csak akkor is, mert ezek egy részét ez az adatbázis nem adja közvetlenül magából, ezért ennek az adatfelvételnek a szempontjából részben hipotetikus jellegűeknek tekintendők.

c) Terjedelmi korlátok miatt számos megfigyelés, állítás adathatára itt nem jelenik meg egészében, ezek eredeti disszertációmban megtalálhatók.

2 Az egyirányúságon túl a tényezőök összekapcsolódása módjának és erősségének az alapos feltárására ez az adatbázis nem alkalmas.

3 Infrastruktúrán belül mindig prioritást kaptak a „műhatatlanul szükséges” közművek, s csak második-harmadlagos súlyt a közlekedés, a közösségi, fogyasztási intézmények.

4 A hagyományokról és a történelmi tényezőkről csak megjegyezzük, hogy természetesen ezek sem mások, mint mindig változó hatalmi törekvések érvényesítéséből, érdekellentétekből, egyeztetésekből, ideológiai harcokból stb. kialakuló folyamatok sorozatának eredményei.

5 Csak megjegyezzük, hogy az ezeken a területeken adekvát városépítési, rendezési beavatkozás, az ún. városrészek *rehabilitáció* – mely a meglévő lakásokat, házakat, város-szerkezetet nem lerombolja, hanem valóban szanalja = felgyógyítja, magyarul felújítja – lényegében a mai napig nem kezdődött meg, az „előtervek” már több évtizedes múltra tekintenek vissza.

6 Lásd erről különösen:

Konrád György – Szelenyi Iván: *Az új lakótelepek szociológiai problémái* Bp. 1969. Akadémiai Kiadó

7 Szelenyi Iván: *Településrendszer és társadalmi struktúra*. Kandidátusi értekezés 1972. Ferge Zsuzsa: *Társadalmi újratemetés és társadalompolitika* Bp. 1982. KJK.

⁸ Ezzel a kérdéssel foglalkozik Csanádi Gábor és Ladányi János is egy nagyobb Budapest-tanulmányhoz készült előtanulmányban.

⁹ Lásd ehhez például:

Csalog Zsolt: *Cigányfalu Baranyában* = Kritika. 1979/10.

Csalog Zsolt: *Gazdag falu a homokban* = Kritika. 1980/7.

Demszky Gábor: „Cs” = Kritika 1980/10.

Erdész Gabriella: *Volt egyszer egy Tripolisz* = Muzgó Világ 1981/1.

Győri Péter: *Telepek Újpesten*. in. *Újpest-tanulmánykötet* Bp. 1982. Művelődéskutató Intézet.

Juhász Júlia: *A Dzsumbujtól az új lakótelepig* = Kritika. 1979/12.

Siklós László: *Gyerekek veszélyhelyzetben* = Valóság. 1978/5.

¹⁰ E sajátos szerveződés pusztá érzékeltetése érdekében közöljük a 8. és 9. ábrát. Külön feldolgozás, tanulmány tárgya lehetne, hogy hogyan „objektívalódnak”, rögzülnek, jelennek meg a különböző társadalmi viszonyok a térbeli makro- és mikrostrukturákban (és nemcsak a reprezentatív, műemléki stb. objektumok esetében, hanem más „láthatatlanabb” területeken is).

¹¹ Lásd ehhez:

Ambros Péter: *Dzsumbuj* = Kultúra és közösség. 1980/4.

Berkovits György: *Világáros határában* Bp. 1976. Szépirodalmi Kiadó.

Fábián Katalin: *A Makoldi család* Bp. 1977. Szépirodalmi Kiadó

Győri Péter: *Szegregáció egy budapesti telepen* = Kultúra és Közösség. 1980/4.

Solt Ottília: *A hervenes évek budapesti szegényei* (Kézirat)

Szakképzetlen családok. szerk.: Solt Ottília Bp. 1979. FPI

A gazdasági válságjelenségek közepette mezőgazdaságunk szinte derűs szigetnek tűnik. Felismert fontossága nyomán hirtelen a társadalomtudományi érdeklődés középpontjába került. 1983 nyarán éppen Budapesten rendezik meg a XII. Európai Füluszociológiai Kongresszust.

A következő oldalakon olyan tanulmányokat közlünk, melyek e valójában kevésbé ismert szektor fejlődésének sajátosságait – az eredményeket kísérő problémákat is – elemzik. Ezek az írások jelzik, hogy a fiatal kutatók és „a szakma öregjeinek” gondolatai fontos pontokon érintkeznek.

(A szerk.)